

Szathmári István: A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005). Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó, 2015. 237 lap

„Damus pro memoria” – az Árpád-kori okleveleknek ez a fordulata juthat eszünkbe Szathmári István könyvének olvasásakor. A jelennek és a jövőnek szánt munka ez, amelyben megelevenedik a Magyar Nyelvtudományi Társaság több mint százéves története, áttekintést kapunk a Társaság céljairól, működésének állandó elemeiről és folyamatosan változó történeti alakulásáról, felépítéséről, szervezeti kérdéseiről, folyóiratáról, kiadványairól és tevékenységének valamennyi formájáról. Mindezek háttérben megjelenik a múlt század magyar nyelvtudományának története is, annak kiemelkedő alakjaival, akik közül jó néhányról igen érzékletes kép rajzolódik ki. Ilyen módon egy átfogó, teljességgel hiánypótló művet vehet kezébe az olvasó, amely valóságos kalauzt jelent a téma megközelítéséhez.

Ahhoz, hogy ez a mű megszülessen, szerzőjének el kellett mélyednie a múlt hatalmas (kéziratos és nyomtatott) forrásanyagában, hogy a részletek sokaságából felszínre hozza a fő összefüggéseket, és hozzáférhetővé tegye a konkrét adatok egész sorát. Szathmári István elvégezte ezt a rendkívüli feladatot. Ugyanakkor az ő nézőpontja azért is különleges, mert belülről tudja láttatni mindazokat a korszakokat, amelyeket ő maga is átélt mint a Társaságnak 1951-től, a Választmány-nak 1960-tól tagja és a Tisztikarnak évtizedek óta meghatározó személyisége (1961–1970: titkár, 1970–1984: főtktár, 1985-től alelnök). Bizton állíthatjuk: ennek a könyvnek a megírása órá várt. A legnagyobb tisztelettel, elismeréssel és örömmel üdvözölhetjük azt aényt, hogy a tervet megvalósította, kivételes szolgálatot téve ezzel a Társaságnak és a magyar nyelvtudománynak.

A mű hét nagy fejezetre tagolódik. A Bevezetés után az egyes korszakok bemutatása következik történeti rendben: az első a megalakulás felé vezető utat vázolja fel, a következő három pedig az alábbi időbeli határok szerint rendeződik: 1904–1919, 1919–1949, 1949–2005; e dátumok egyszerre számolnak a történelmi fordulópontokkal és azoknak a Társaság életére való kihatásával. A hatodik fejezet gazdag irodalomjegyzéket nyújt, az utolsó pedig (a „Mellékletek”), közel 40 lapos gyűjteményt tartalmaz, amelyben alapvető dokumentumok, fényképek, a Társaság tevékenységéről számot adó listák követik egymást. E rész forrásértéke külön kiemelendő, hiszen fontos iratok közvetlen tanulmányozását teszi lehetővé, és módot nyújt arra is, hogy az olvasó választ találjon a Társaság életével kapcsolatos legkülönbözőbb kérdésekre.

Az alábbiakban néhány fő szempont kiemelésére vállalkozom, különös tekintettel egyrészt az állandónak tekinthető, meghatározó elemekre, másrészt azokra a pontokra, amelyek az idők során figyelemre méltó változásokat mutattak.

A Társaság története – már a tervezés időszakától – más tudományterületek hasonló törekvéseivel mutat összefüggést. A 19. század közepétől, majd a század második felében és a 20. század elején egymás után jönnek létre az egyes tudományok művelésére és egyes népszerűsítésére szerveződő társulatok és egyesületek, amelyek gyakran saját folyóiratot is indítanak. A nyelvészet terén a természettudományok felől érkező Szily Kálmán eltökélttségének és tudomány szervezési gyakorlatának köszönhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítása (1904) és folyóiratának, a Magyar Nyelvnek a megindítása (1905). Az előbbire vonatkozó „Fölvhívás” a Magyar Nyelvőr 1903-i évfolyamában jelent meg, harminc tudós aláírásával (201). Ezek között – a kor legkiválóbb nyelvészei mellett – Gyulai Pál, Herman Ottó, Négyesy László, Sebestyén Gyula, Szilády Áron és mások nevével is találkozhatunk, világos jeleként annak, hogy a magyar nyelvtudomány művelését több társtudomány is szívügyének tekintette. Az utóbbiakkal való együttműködés és ezen belül az irodalomtörténet, a néprajz és a történettudomány kitüntetett szerepe a későbbiek során is jellemző marad (156–62). Ismeretes, milyen erős szálakkal kötődött a Társasághoz Horváth János és Kodály Zoltán; a korai tagok között több író, így Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső nevét is felfedezhetjük (34, 39).

Tudományosság és közérdekű jelleg: e kettős irányultság egyszerre van jelen van a Társaság és folyóirata törekvéseiben. Jellemző tény, hogy a Magyar Nyelv belső címlapján még 1949-ben is szerepelt a következő megjelölés: „Közérdekű folyóirat a művelt közönség számára”. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a szaktudomány fejlődésével és specializálódásával a közérdekű jelleg egyre kevésbé tartható. Mindamellett – koronként más-más formában – a Társaság ilyen irányú tevékenysége is jelentős. A 20. század második felében például kiemelkedik az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtések megszervezése (143–37), majd a tanárokkal való eleven kapcsolat kiépítése és fenntartása, amelynek 1972-től három évtizeden át visszatérő eleme volt az Anyanyelv-oktatási Napok megrendezése (95); később, 2005-ben, újabb jelentős esemény a Magyartanári tagozat megalakulása (177).

Milyen szerepet játszott, illetve játszik a Társaság a magyar nyelvtudomány egészében? Erre a kérdésre csak árnyalt válasz adható, amely gondosan számol a történeti változások egész sorával. Az első két korszakra nézve az rajzolódik ki, hogy a Társaságnak egészen 1949-ig irányító szerepe volt. Innen kezdve a Magyar Tudományos Akadémia lépett előtérbe, és az ekkor létrehozott Nyelvtudományi Intézet a továbbiakban kiemelt jelentőséget kapott. Ezzel párhuzamosan kiépült az egyetemek, főiskolák nyelvtudományi tanszékeinek kutatási tevékenysége is. Ezáltal a tudományos feladatok végzése – Kiss Jenő szavaival – hárompólusúvá vált (89), amelyeknek egyike a Társaság. Ez utóbbinak ugyanakkor megmaradt az az alapvető szerepe, amely Benkő Loránd találó kifejezésével így jellemezhető: „tudományos fórum” (10, 41, 182). Korai történetétől kezdve a Társaság a magyar nyelvtudomány legátfogóbb fórumává vált, és ma is az. Külön hangsúlyt kap még egy sajátos vonás: a Benkő Loránd által kiemelt „személyes-összefogó” funkció (184), amelyről elődeink meleg szavakkal emlékeztek meg, kiemelve a családba tömörülés jelentőségét is.

Az előbb jelzett elmozdulásokra nézve ide kívánczok egy gondolat az utolsó részfejezetek egyikéből, amely az „Összefoglalás és jövőkép” címet viseli (179–85). Itt mintha a hangnem is személyesebbé, tünődőbbé válna, és a változások még tágabb perspektívába kerülnek: „nem a Társaság tevékenysége változott akkorát, hanem a környezet radikális átrendeződése és a nyelvtudomány művelésének a – tegyük hozzá: örvendetes – intézményi és személyi kiterjedése és sokoldalúvá válása miatt került a Társaság abba a helyzetbe, amelyben már nem maradhatott meg a magyar nyelvtudományban a története első félévszázadában betöltött központi szerepe” (180). Bölcsesség és történeti érzék sugárzik ebből a megközelítésből.

Érdemes néhány szó erejéig külön visszatérni az 1949-es dátumhoz, annál is inkább, mert ez (az ideológiai fordulat számos következményén túl) más kérdésekhez is elvezet. Korábban a Társaság önerőből tartotta el magát: alapelve volt, hogy kizárólag tagdíjából és adományokból biztosítsa működését. A háború végén és az azt követő nehéz években a helyzet kritikusra fordult, és maga a fennmaradás is kétségessé vált; a Magyar Nyelv egyes köteteinek megjelentetését nemegyszer a szerkesztő, Pais Dezső áldozatkészsége biztosította. 1949-től változik a helyzet: a Társaság az MTA felügyelete alá kerül, később pedig (és ez már a közelmúlt eseményeiből ismert tény) mint társadalmi szervezet működik tovább (vö. 164–5, 223). Az ezzel összefüggő szorító anyagi gondokat jól ismerjük. A szerző mindezekről, ahogyan a fegyelmezett belső gazdálkodásról is a vezetők felelősségével szól. Ugyanilyen gonddal ad helyzetképet a taglétszám alakulásáról és a felolvasóülések látogatottságáról, jelezve bizonyos korokban a negatív tendenciákat is.

Hogyan jelentek meg a különféle nyelvészeti irányzatok a Társaság működésének egyes korszakaiban? A 20. század közepéig a nyelvtörténet játszott kiemelt szerepet; a leíró nyelvészet terén nagy volt a lemaradás, szoros összefüggésben a nemzetközi kutatásoktól való több évtizedes elszigeteltséggel. 1949 után egyre sürgetőbb igényként jelentkezett a leíró nyelvészet művelése, majd az „elméleti nyitás”, a későbbi évtizedekben pedig egymás után jelentek meg az újabb és újabb irányzatok, kutatási területek és megközelítési módok: generatív nyelvészet, szociolingvisztika, pragmatika, kognitív nyelvészet stb. A Társaság mindezek felé nyitottnak bizonyult: értékek tartotta az új irányokat. Éppen ezért arra a kérdésre, hogy célszerű-e például az 1980-as évek végén belső korszakhatárt húzni (177), Szathmári István válasza az, hogy a célokban, alapelvekben, funkciókban nem történt olyan változás, amely ezt indokolná.

A szerkezeti felépítés és a működési formák elemzése rendkívül sokrétű és elmélyült. Hadd idézzek először egy tömör, összefoglaló megjegyzést: a Társaság mindig ellátta kezdetben vállalt hármass fő szerepkörét: felolvasóülések stb. tartása, publikálás, közérdekű tevékenység (180).

A részletekre nézve pedig hadd álljon itt egyetlen példa. A harmadik korszak bemutatása során a működési formák között egy ilyen sorozat rajzolódik ki: közgyűlési előadások, felolvasóülések, jubileumi közgyűlések, emlékülések, vitaülések, vándorgyűlések, szimpóziumok, konferenciák, kongresszusok (110–33). Ugyanígy gondos áttekintés jelenik meg a többi területről is: a különféle szakosztályok létrejöttéről (105–7), a vidéki csoportok működéséről (107–10) vagy a Társaság „első élete”-ről és ezen belül a Kruzsokról is (154–6). Ha meggondoljuk, hogy az egyes rövid fejezetekben mennyi és milyen pontos információt találunk meg, joggal juthatunk arra a következtetésre, hogy ez a könyv a Társaság történetének valóságos enciklopédiája.

Külön fejezetek szólnak a publikálás kérdésköréről és ennek keretében első helyen a Magyar Nyelvről. Ez a folyóirat – Kiss Jenő szavai szerint – „a magyar nyelvtudomány tematikailag legáltalánosabb orgánuma” (133), amely szerkesztési hagyományait tekintve is kivételes. Az a tény, hogy 1905 óta minden nehézség ellenére minden évben rendszeresen megjelent és megjelenik, nagy erővel világít rá a szerkesztők felelősségtudatára. Hadd kapjon itt külön hangsúlyt az, hogy közülük ketten: Pais Dezső és Benkő Loránd egy-egy félévszázadon keresztül tekintették szívügyüknek a Magyar Nyelv szerkesztését. A folyóirat mellett kiemelkedik a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozat (212–20). Arra nézve pedig, hogy emellett milyen sok és változatos publikációval számolhatunk még (szótáraktól kódexkiadványokig), a könyv egyes fejezetei rendre számot adnak.

A múlt század nagy nyelvtudósai – Gombocz Zoltán, Melich János, Pais Dezső, Bárczi Géza, Benkő Loránd – sok szállal kötődtek a Társasághoz; annak elnökei, alelnökei, folyóiratának szerkesztői voltak. Ilyen értelemben is tudománytörténet tárul elénk: az ő nevükkel, irányjelző gondolataikkal szinte minden kérdés bemutatásakor találkozunk.

Bizonyára sokak számára ismert az az olvasói élmény, hogy egy könyvből váratlanul kiemelkedik egy (nem is hangsúlyos) részlet, amely azután külön jelentőséget kap, és emlékezetessé válik. Számomra ilyen a következő mondatkezdet: „Magam 1951-től szinte minden felolvasóülésen részt vettem” (119). Úgy érzem, ebben a természetes hangon megfogalmazott néhány szóban benne van mindaz a felelősségtudat, lelkiismeretesség és munkaszeretet, amely Szathmári István egész tudósi és tanári munkásságának az alapköve. A jelen könyv szimbolikus tettként is felfogható: valóságos foglalatja ez a magyar nyelvtudomány iránti elkötelezettségnek és hűségnek.

Korompay Klára

ny. egyetemi docens

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

Gósy Mária (szerk.) 2015. Diszharmonias jelenségek a beszédben. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 261 lap

Beszédbeli megnyilatkozásaink összetett működések és egyidejűleg zajló folyamatok eredményei. Ezek rejtetten zajlanak, ám ha összhangjuk megbomlik, azaz a tervező és kivitelező funkciók egymást megzavarják vagy feltartják, azt a beszédben diszharmonias jelenségként észleljük. Az ép beszélő úgy használja anyanyelvét a legkülönfélébb kommunikációs helyzetekben, hogy nincsen tudatában a beszéd létrehozásáért felelős bonyolult pszichológiai és idegrendszeri működéseknek. Aki már látott lejegyzett spontán beszédet, tudja, hogy az nagy ritkán szünetek és megakadások nélküli, és gyakran tartalmaz lexikai és grammatikai hibákat. A spontán beszédben előforduló hibák közismert fajtái a freudi elszólások vagy a „nyelvem hegyén van” jelenség. Beszédmegakadásként tartjuk számon az „ö-zést” vagy az „izézést”. Valójában a hibák és megakadások, közös nevükön tehát a diszharmonias jelenségeknek számos típusa ismert, amelyek csoportosíthatók aszerint, hogy az összetett nyelvi tervezési és kivitelezési folyamat melyik szintjén áll be a zavar, amely a felszíni jelenséget eredményezte. Mít tudhatunk meg a nyelvi rendszer működéséről a megakadások tükrében?

Egy megnyilatkozás létrehozása tehát egymást feltételező, ugyanakkor egymás működését akadályozó szimultán működéseket és folyamatokat igényel. Azt mondhatjuk, hogy a diszharmonias jelenségeknek a célja az időnyerés annak érdekében, hogy egy átmeneti zavar után a folyamatok